

Małgorzata Dudziak

Przestrzeń "Dzieciństwa" Anny Łajming

Acta Cassubiana 7, 81-98

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Małgorzata Dudziak

Przestrzeń Dzieciństwa Anny Łajming

„Wartości kulturowe przestrzeni i potrzeba ujęcia przestrzeni jako wartości wynikają z naszego sposobu doświadczania świata. Człowiek sam ustanawia odległości i nadaje im sensy. Ludzie nie zastają gotowej przestrzeni kultury – muszą ją dopiero stworzyć. [...] Czasy nowożytne odkryły konkretną przestrzeń działania człowieka. Odtąd nabrały znaczenia granice i techniki pokonywania odległości. Ludzie po raz pierwszy musieli przestrzeń oceniać. Wybrać jedną – to znaczyło odrzucić wszystkie inne. Być »gdzieś« – to nie być gdzie »indziej«”¹.

Przestrzenią wybraną, która dzięki pisarce Annie Łajming zagościła na stałe w kaszubskiej literaturze, jest dom rodzinny w Przymuszewie i jego okolice. Niezwykle plastycznie oddane bogactwo krajobrazu, ludzkich typów i klimat regionu sprawia, że czytelnik z łatwością wnika w realia życia tego niepowtarzalnego, a dzisiaj minionego już świata dzieciństwa pisarki. Nie jest to obraz całej zbiorowości kaszubskiej, lecz jedynie części leśnieńsko-bruskiej południowych Kaszub. Dom, rodzina, dobrzy sąsiedzi Niemcy zza ściany – Heringowie oraz najbliższa przestrzeń wokół domu, stanowią swoiste centrum mikroświata ukazanego przez pisarkę. W domu w roku 1904 Anna Łajming wydaje pierwszy krzyk przy narodzinach, na podwórzu stawia pierwsze kroki, tu otacza ją zewsząd miłość rodziców, ciotki, rodzeństwa i życzliwość sąsiadów. Przestrzeń domu wypełnia harmonia i wzajemna tolerancja, a zamieszkałe wspólnie pod jednym dachem rodziny Kaszubów i Niemców łączą bliskie sąsiedzkie więzi.

---

¹ K. Dmitruk, *Literatura – społeczeństwo – przestrzeń*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, s. 277 i n.

Pierwsze lata życia Anusi Trzebiatowskiej wypełnione są poznawaniem najbliższych okolic domu: gradelka sosen, łączki, mokrego rowu (w którym co roku kwitną niezapominajki), piaszczystej drogi, stawu z pochyłą wierzbą i kamiennego wzgórza z krzaczastą sosną. *„Nie bawiłam się z innymi dziećmi z dalszego sąsiedztwa, jak to czyniło starsze rodzeństwo. Ta kwitnąca łączka z mokrym rowem, w którym rokrocznie kwitły niezapominajki, oraz ten staw ze starymi świerkami jak i te brzozy pełne śpiewających ptaków to był mój niezapomniany dziecięcy świat”*².

W miarę upływu lat krąg poznawczy dorastającej Anny poszerza się. Ciekawość świata i chęć poznawania nowych okolic sprawia, że z radością towarzyszy matce w pieszych wędrowkach do krewnych i znajomych – Heringowej w wyprawie po ryby, a Marcie w przechadzce do Parzyna. Pieszce wycieczki Anny nie wynikają z potrzeby nawiązania kontaktów z rówieśnikami lub chęci podtrzymywania z nimi więzi. Środowisko równolatków niewiele interesuje małą Annę. Swoją uwagę skupia bowiem na obserwacji natury wraz z całym bogactwem jej malowniczych krajobrazów, elementów topograficznych i niezwykłym światem przyrody. *„Godzinami obserwowałam jaskółki, nisko latające z otwartym dziobem nad wodą, łapiące komary, albo zbierające na brzegu stawu błoto na budulec dla gniazd pod dachem naszej stodoły”* (s. 6).

Dziecięca wrażliwość małej Ani i pamięć, dokładna niczym fotografia, pozwoliły po wielu, wielu latach pani Annie przywołać doznania przeżytych chwil i zarejestrowane obrazy. Pisarka, wracając pamięcią w realia kaszubskiej społeczności z lat dzieciństwa, stworzyła literacki wizerunek rodzinnych stron, który zaistniał w kulturowej przestrzeni Pomorza. Określenie geograficznej przestrzeni życiowej pisarki nie nastęrcza kłopotów. Posługując się sztabową mapą, bez trudu odnaleźć można nazwy miejscowości, jezior, licznych punktów topograficznych, a łącząc liniami wskazane punkty, wykreślić cały opisywany obszar geograficzny. Zakreślone terytorium jest niewielkie i z łatwością można wskazać jego granice. Ten świat to świat przestrzeni, którą można przejść pieszo od świtu do zmierzchu, a odległości mierzone są podobnie, jak praktykowane współcześnie oznaczenia na szlakach turystycznych, według czasu trwania pieszej wędrowki.

Ta uboga ziemia na skraju piachów i borów, na pograniczu religii i kultur, została uwieczniona przez pisarkę dzięki fenomenalnej pamięci, w której zachowało się mnóstwo szczegółów z realiów życia kaszubskich wsi, pustkowi. To dzięki niej powstał głęboki wizerunek regionu południowej części Kaszub.

Wielu z czytelników po lekturze cyklu autobiograficznego z niedowierzaniem stawiać będzie pytania: Czy możliwe jest, by człowiek dysponował tak trwałą

² Wszystkie cytaty pochodzą z pierwszego tomu trylogii wspomnieniowej Anny Łajming pt. *Dzieciństwo*, Gdańsk 1997. Oznaczenie w nawiasie wskazuje stronę, na której znajduje się cytowany fragment tekstu.

i szczegółową pamięcią? Jeżeli tak, to jak to się dzieje, że obrazy, zdarzenia, fakty z czasów dzieciństwa są wciąż żywe i nie ulegają zatarciu?

W udzieleniu poprawnej odpowiedzi na postawione pytania pomocą służyć może współczesna psychologia, która badając fenomen pamięci, tak odniosła się do tego zjawiska: „*Umysłowe reprezentacje bodźców wzrokowych nazwane są ikonami, zawierający je rejestr zaś nazywany jest pamięcią ikoniczną*”³. Pamięć ikoniczna jest dokładna niczym fotografia. Osoby o dużej zdolności do umysłowego reprezentowania bodźców wzrokowych są uważane za obdarzone »pamięcią fotograficzną«. Jednak pamięć ta jest bardzo nietrwała. Nieliczne osoby potrafią utrzymać w pamięci dokładny zapis bodźców wzrokowych, (czyli ikony), przez zadziwiająco długi czas i właśnie ta nadzwyczajna pamięć wzrokowa nazywana jest pamięcią eidetyczną.

Gniazdo rodzinne w Przymuszewie

Przymuszewo to słowo klucz otwierające wrota do najpiękniejszego świata – najbliższego i najdroższego sercu – świata dzieciństwa Anny Łajming. Tak wspomina go autorka w pierwszym z trzech tomów dzienników pt. *Dzieciństwo*.

„*W Przymuszewie, gdzie w 1904 roku się urodziłam, rosłam do lat szesnastu, razem z otaczającymi naszą zagrodę brzożami i pobliskim lasem*” (s. 3).

„*Przed domem wiecznie krzżeli się nasi sąsiedzi, Heringowie, Niemcy, z którymi mieszkaliśmy w jednym domu. Między sobą mówili gwarą niemiecką, a z nami po kaszubsku. Bardzo dobrze po kaszubsku mówił Hering; który pochodził z Gochów. Byli to ludzie już starsi. Z szesnaściorga ich dzieci żyło tylko osiem, w tym pięcioro dorosłych było jeszcze w domu. Moja najstarsza siostra Klara miała wówczas lat jedenaście. Młodszy od niej dwaj bracia, Ignacy i Stefan, zmarli w 1901 roku na szalejącą wówczas szkarlatynę i dyfterię. Był jeszcze ode mnie o dwa lata starszy brat Janek oraz młodszy, Alfons. Ja wtedy miałam trzy lata. Córki Heringów przykucaly przy mnie i obdarzały kwiatuszkami, którymi lubiłam się bawić, a pies kładł mi głowę na nogi*” (s. 3 i 4).

„*Nasza zagroda leżała na pagórku, od strony Leśna pierwsze zabudowanie po lewej stronie drogi, po prawej gradelko brzoż, a za nim brudny, pełen karasi staw, na którym co czerwiec kwitła seledynowa rzęsa. Od strony domu, równoległe z drogą z miastem, wydeptana była ścieżka do pieca chlebowego, który znajdował się na skraju łączki. Nie bawiłam się z innymi dziećmi z dalszego sąsiedztwa, jak to czyniło starsze rodzeństwo. Ta kwitnąca łączka z mokrym rowem, w którym rokrocznie kwitły niezapominajki, oraz ten staw ze starymi świerkami, jak i te brzozy pełne śpiewających ptaków to był mój niezapomniany dziecięcy świat. Tak*

³ Spencer A. Rathus, *Psychologia współczesna*, Gdańsk 2004, s. 341.

jak na zimę nadleśnictwo w lasach rozmieszczało polepki karmowe dla zwierzyny, tak na wiosnę dbano o pomnożenie glinianych klatek na gniazda dla ptaków. Przyglądałam się, jak je przymocowywano do drzew starych wierzb i buków. Klatki z dużym otworem przeznaczone były dla sów. Taką bańkę dla sowy przymocowano do bardzo starej, spróchniałej już, z otworem w pniu wierzb, która stała tuż przy stawie. Tam, samotnie siedząc, wystarczyło mi podnieść głowę, by zobaczyć, jak złote karasie wyskakują z wody i znikają. Godzinami obserwowałam jaskółki, nisko latające z otwartym dziobem nad wodą, łapiące komary, albo zbierające na brzegu stawu błoto na budulec dla gniazd pod dachem naszej stodoły. Wiedziałam o każdym gniazdku skowronka w polu, słowika w brzożach, pod jałowcami wprost na ziemi. Słuchaliśmy ich śpiewu po zachodzie słońca, zwłaszcza kiedy świecił księżyc. Między tym śpiewaniem dały się sowy. W takie ciepłe wieczory odpoczywaliśmy z sąsiadami przed domem na ławach” (s. 6).

Fragmety biograficzne świadczą, jak głęboko zapadają w serce i umysł człowieka najwcześniej utrwalone, pierwsze rozpoznawalne obrazy najbliższego otoczenia: dom, podwórko, ogród, łąka i wiele innych miejsc. Jak na trwałe w pamięci zapisują się postaci z najbliższego kręgu dzieciństwa: rodzice, rodzeństwo, sąsiedzi i krewni.

Najważniejszy dla Anusi Trzebiatowskiej jest dom, przyjazna przestrzeń, w której czuje się bezpiecznie, otoczona miłością rodziny, opieką sąsiadów Heringów i troską młodej baronowej, żony nadleśniczego von Recke. W nim uczy się podstawowych zasad współżycia społecznego, poznaje elementarne prawdy o byciu człowieka na Ziemi i istnieniu świata.

Wiele nauk otrzymuje od matki, którą widzi ciągle zalataną, najczęściej przy przepierkach, prasowaniu kołnierzyków i podkoszulek dla ojca, a która mimo to ma zawsze czas, by uczyć swoje dzieci modlitwy, pieśni kościelnych, odczytywania dni świątecznych z kalendarza. Abonowana gazeta „Pielgrzym”, a w niej dodatek pt. „Przyjaciół Dzieci” i schowany za piecem polski elementarz pomagają matce uczyć dzieci poprawnie czytać i pisać po polsku.

„W tej gazecie mama czytała mi listy pisane do redakcji przez polskie dzieci. Dlatego chętnie uczyłam się pisać po polsku, aby też napisać taki list do redakcji w Pelplinie” (s. 54).

Ta krótka uwaga jest cenna nie tyle dla obrazu świata przedstawianego, ile dla biografii późniejszej pisarki. To w tamtych chwilach urodziła się polska pisarka. Różne były źródła jej przyszłego pisarstwa. Jak choćby takie:

„Mama, piastując małą Łucję, opowiadała nam różne straszne bajki. To o ludożercach, to o skoszewskim smoku, groźnym potworze z dziewięcioma głowami, który już wiele pożarł ludzi, aż wreszcie zniszczył go stołem” (s. 74).

„A kiedy na dworze szalała śnieżycy i wyl wiatr, mama lubiła opowiadać o straszakach. Oznajmiała, że niedaleko w lesie, przy pierwszej krzyżówce wilbonu i drogi od zmroku stoi chłop przez całą noc aż do świtu. We dnie jest niewidoczny.

Pokutuje od wielu lat. [...] Potem znowu nawracała do straszków, które w postaci światełek grasują na tuszkowskich błotach” (s. 9).

Ale ujawniają się i inne „znaki” wskazujące na osobowość tworzącą przyszłą pisarkę.

„Najstarsze fragmenty z mego dzieciństwa, jakie zapamiętałam, to że po przebudzeniu się zawsze płakałam. Aby mnie uspokoić, ojciec brał mnie na ręce i pokazywał obrazy na ścianach. Były to obrazy sakralne, olejodruki pod szkłem. uspokajałam się zaraz, ale kiedy raz z bliska zobaczyłam obraz św. Jana z owieczką na ramieniu, złękłam się głowy tego barana, który oczy miał wybałuszone i patrzył na mnie. Wystraszona, przytuliłam się do ojca i cała drżąc, rozplakałam się znowu. Wtedy ojciec podszedł ze mną do lustra i mówił! – Obôcz, Anusio, jakô të jes brzëdkô, ciedë të płaczesz!. Spojrzałam w lustro i dalej płacząc, głowę położyłam ojcu na ramieniu. W takich chwilach wychodzono ze mną na dwór i ojciec podrzucał mnie w górę, abym »zobaczyła Gdańsk«” (s. 3).

Podrzucanie córki w górę, by zobaczyła Gdańsk, nabiera symbolicznego znaczenia chęci ukazania dziecku ważnej dla jednostki i każdej zbiorowości – wolnej nieskrępowanej przestrzeni do życia.

Jeszcze w czasach dzieciństwa, mając dziewięć lat, Anusia powie: **„Më i tak pudzëma w swiat”**. Każdy pisarz zaczyna od najmniejszej ojczyzny, potem przekracza jej granice o sąsiednie przestrzenie, aż w końcu granicami pisarstwa staną się granice świata.

Ale powróćmy do przestrzeni domu, która stopniowo z upływem lat zapełnia się wraz z przychodzącymi na świat kolejno braćmi i siostrami Anusi i rodzającymi się nowymi więziami rodzinnymi, słusznie uważanymi za najtrwalsze spoiwo kaszubskich rodów.

W każdym społeczeństwie wyróżnić można wiele więzi łączących ludzi. Pamięć Anusi Trzebiatowskiej zachowała, a pióro Anny Łajming utrwaliło wzruszający obraz więzi sąsiedzkiej, która mimo różnic wyznaniowych i narodowościowych, pozwoliła dwóm rodzinom: kaszubskiej Trzebiatowskich i niemieckiej Heringów wieść ponaddwudziestoletni zgodny byt.

„Mieliśmy z sąsiadami wspólne klepisko, wspólną stodołę na słomę i siano. Nigdy nie było między nami nieporozumień” (s. 85).

Życie pod jednym dachem, sprawiło, że ich wspólny dom stał się przestrzenią bez granic. Przestrzenią wypełnioną duchowymi pierwiastkami wzajemnie przenikających się kultur.

„Do kościoła protestanckiego – w Sominach wyjechać mieli prawie wszyscy goście, w tym i mama” (s. 59).

„Goście rozmawiali po niemiecku i po kaszubsku” (s. 60).

„W izbie, gdzie miałam się położyć, jakieś Niemki przed lustrem poprawiały toaletę. [...] Lecz kiedy uklękłam i na głos zaczęłam odmawiać pacierz, uciszyły się zaraz i wychodząc na palcach, zgromiły tych, który wchodzili z hałasem” (s. 61).

„Nadszedł adwent i w długie wieczory śpiewaliśmy pieśni nabożne. Ojciec z mamą śpiewali na dwa głosy, a my dzieci, wtórowaliśmy im. Pamiętam, że ojciec śpiewając, przymykał oczy jak słowik. [...] Heringowie, protestanci, również śpiewali wieczorami, a w niedziele, kiedy cały dom nie wyjeżdżał do kościoła, ojciec sięgał po swoją dużą, ilustrowaną, grubą księgę do nabożeństwa i głośno się modlił” (s. 9).

„U Heringów modlono się także z Biblii na głos. Gdy byłam u nich, Heringowa posadziła mnie sobie na kolanach i razem z nimi powtarzałam niemieckie słowa modlitwy. Dziwiłam się tylko, że wymawiając słowo »amen«, nie żegnali się. Przeżegnałam się więc sama, ale na to oni nie zwrócili uwagi” (s. 9).

W przestrzeni i atmosferze tego kaszubsko-niemieckiego domu, kształtowały się nieprzemijające, ponadczasowe wartości, do których zaliczyć możemy: wychowanie w duchu tolerancji dla innego wyznania, innego języka, odmiennych zwyczajów. To jednak nie wszystko! Życie z niepełnosprawnymi członkami obu rodzin (choroby, nieszczęśliwe wypadki) kształtowało w członkach tej małej zbiorowości przede wszystkim zrozumienie dla ułomności i odmienności innych.

„Prócz rodziców na stałe była z nami ciocia Mała, siostra ojca, która w piątym roku życia, po jakiejś ciężkiej chorobie, straciła mowę, a potem słuch” (s. 5).

„Najstarszy Herman był niemową [...]” (s. 5).

Życie rodzinne w domu Trzebiatowskich upływało w pełnej harmonii z naturą. Zmieniały się pory roku, mijały lata, a odwieczne prawo do życia sprawiało, że regularnie, co dwa lata w domu tym zjawiała się maleńka ludzka istotka. Tak oczekiwana była także Anusia. Wszystko, co najważniejsze w jej życiu, zaczęło się od domu, od kołyski, przy której uważnie czuwał czarny pies, od swojego miejsca w pokoju i na podwórku. Przyjazna przestrzeń domu z czasem otworzyła się szeroko na lasy, jeziora, obejmując obszar piaszczystych pól i dróg, tej rajskiej krainy dzieciństwa. Dom stał się miejscem i tym zakątkiem na ziemi, który był najbliższy i najlepiej poznany, to w jego bezpiecznej przestrzeni następował stopniowy rozwój samoświadomości i tożsamości rodzinnej. Widzimy, jak kilkuletnia Anusia na wybielonej ścianie domu rysuje postacie ojca, matki, cioci i psa, chcąc zaznaczyć swoją i ich obecność w tym miejscu. Zna dokładnie własne miejsce w istniejącym świecie i o nim mówi, używając określeń **nasz, nasze**.

„Ledwo sąsiad Goliński wybielił nam mieszkanie wapnem, a już na białej ścianie narysowałam ołówkiem tatę, mamę ciocię i psa” (s. 97).

„Jednego dnia zjawili się dwóch młodych ludzi, by przed jesienią smolować dach **naszego** budynku” (s. 70).

„Nadeszły Zielone Świątki. Hering przystroił **nasze** wejściowe drzwi drzewkami zielonej brzozy [...]” (s. 100).

„Brzozy znowu pokryły się listkami. Znowu słuchaliśmy znajomych nam treli śpiewających ptaków: drozdów, zieb, mysikrólika i kosów, a w gołym polu ustawicznego dzwonienia skowronka. W **naszej** zagrodzie zazieleniła się trawa [...]” (s. 176).

We wspomnieniach z dzieciństwa Anna Łajming ukazuje dom w Przymuszewie jako swoiste centrum jej rodzinnego świata. Z pamięci odtwarza wszystkie elementy przestrzenne znajdujące się wokół domu i wskazuje dokładne miejsca ich położenia. Dzięki takiemu zabiegowi sytuuje istnienie domu w przestrzeni geograficznej Kaszub. Opisywana przez nią przestrzeń geograficzna ma swój dokładny adres i można ją bez trudu wskazać na mapie.

Ale jednocześnie jest to dom uniwersalny, dom szczęśliwego, a więc mitycznego dzieciństwa. Nie jest ważne, czy autorka tak ten dom przeżywała, ważne, że jako pisarka pracowała w jego micie i mit ten utrwaliła w literaturze. Jej inne, bardziej oryginalne beletrystyczne teksty literackie demitologizują kaszubski dom i kaszubskie dzieciństwo.

Autorka, przywołując obraz zapamiętanej przestrzeni, wymienia wszystkie obiekty i szczegóły topograficzne. Ta precyzja konkretna, zapamiętanego szczegółu choćby najmniejszego, sytuacji wziętej z fotografii pamięci, reistycznego odtwarzania świata stanie się cechą najbardziej charakterystyczną w pisarstwie artystycznym naszej pisarki⁴.

Każdy element szkicowanego krajobrazu, nawet ten wydawałoby się błahy, okazuje się wręcz niezbędny w tworzeniu realistycznego obrazu z pamięci. Opisy miejsc są niezwykle precyzyjne i szczegółowe, charakterystyczne dla typu opisów sporządzanych przez osoby stojące bardzo blisko i postrzegające świat z tzw. małej perspektywy. Naszkicowana przestrzeń wokół domu wydaje się niezbyt odległa, mierzona zaledwie krokami. Wszędzie jest blisko do domu, ogrodu, chlewa czy pieca chlebowego. W różnych kierunkach prowadzą wydeptane przez domowników ścieżki, które tworząc delikatną sieć, łączą poszczególne obiekty w przestrzeni wokół domu.

Jedna z tych ścieżek prowadzi na położoną blisko domu łączkę, na której mała Anusia w pierwszych latach swojego dzieciństwa spędza wiele godzin.

„Ta kwitnąca łączka z mokrym rowem, w którym rokrocznie kwitły niezapominajki, oraz ten staw ze starymi świerkami jak i te brzozy pełne śpiewających ptaków to był mój niezapomniany dziecięcy świat” (s. 6).

Z uwagą słucha docierających zewsząd odgłosów przyrody, treli śpiewających ptaków, drozdów, zięb, mysikrólika i kosów. Brzęczenia pszczoł, gdakania kur, trzepotu skrzydeł przelatujących chmurą gołębi nadleśniczego, szelestu liści młodych brzoź i zasadzonej przez ojca osiki. Anusię ciekawi wszystko, pierwsza wie o nowym kopcu kreta w ogródku, gniazdku jaskółki pod dachem czy kryjówce jeża za strychowymi schodami. Jest małym i bystrym obserwatorem, podglądającym przyrodę, ale nie tylko. Ciekawi ją także świat dorosłych, często przysłuchuje się

---

⁴ Por. Z. Zielonka, *Świat przedstawiony w pisarstwie Anny Łajming*, [w:] *Pro memoria Anna Łajming 1904-2003*, zebrał i opracował J. Borzyszkowski, Gdańsk, s. 111 i n. Por. też *Dom słowa Anny Łajming*, pod. red. J. Kęcińskiej, Gdańsk-Wejherowo 1999.

rozmowom rodziców, sąsiadów i odwiedzających znajomych. Wszystkimi zmysłami chłonienie obrazy, wrażenia, dźwięki otaczającej ją przestrzeni. Odda to wszystko w artystycznej wizji swojej kaszubskiej ojczyzny na łamach swych opowiadań i powieści.

Okolice domu wraz z podwórkami są dla Ani dobrze znaną przestrzenią, gdzie stoi stodoła, chlew, siewkarnia, szałas. Dziewczynka przygląda się codziennej pracy w gospodarstwie.

„Ciocia Mała akurat z kopca przyniosła dwa kosze brukwi, a że było ciepło, zaniósła je do szałasów” (s. 36).

„Tylko Hering szukał piły i energicznie kiwnął na Martę. Przytrzymać mu miała wrota stodoły, w których wypilowywał otwór dla kota” (s. 112).

*„[...] zobaczyłam jak z otwartego Heringów chlewa wyszła maciora i dała susa przez pola do **naszej** chojenki [...]”* (s. 38).

Niektóre obiekty gospodarcze służyły czasami wytchnieniu domowników. Siewkarnię upodobał sobie w lecie Hering, jako miejsce do poobiedniej drzemki, szałas zaś w deszczowe dni był oazą Anusi. Dziewczynka schowana pod jego dachem z kawałków kory wydłubywała czółenka, które potem wodowała w kałuży na drodze.

Wizualna, ale i słuchowa pamięć autorki nie pomija żadnych elementów w bliskiej przestrzeni domu. Przywołuje obrazy piszczącej pompy na wodę, przy której wieczorami mył się ojciec; ogródka, kopca, kompostu i pieca chlebowego, swoistego drogowskazu do gradelka młodych sosen (obok pieca prowadziła ścieżka na to najwyższe wzniesienie w polu).

„Od strony domu, równoległe z drogą z mostem, wydeptana była ścieżka do pieca chlebowego, który znajdował się na skraju łączki” (s. 6).

*„[...] skierowałam się do **naszego** chlebowego pieca, by stamtąd iść miedzą na najwyższą górę, gdzie na **naszym** polu rosło gradelko młodych sosen”* (s. 37).

„Krzyknęłam i jak nieprzytomna biegłam w stronę pieca chlebowego, który po wypieku chleba jeszcze był ciepły. Wlazłam do niego, by się ogrzać i wyschnąć. Tam jednak suszyły się grzyby [...]” (s. 140).

Autorka, przywołując wydarzenia z dzieciństwa, zawsze je umiejscawia. Krótkie, zdawkowe informacje o obiektach znajdujących się wokół domu wplecione w opisy przedstawianych wydarzeń, służą drobiazgowemu i szczeremu wypełnieniu przestrzennego krajobrazu jej opowieści.

„Zjeżdżaliśmy z górzystego podwórka przez drogę aż do brzozy” (s. 26 i 27).

„Ledwie padały te słowa, a lunął deszcz jak z polewaczki i Lehrka skoczył w kępę drzew, by skryć się pod starym bukiem” (s. 88).

„Zwolniliśmy bieg dopiero na podwórku, gdzie koło pompy stała i wyglądała nas ciocia” (s. 161).

„Mama zapaliła mi latarnię i wyszłam z koszykiem na dwór, do piwniczki wykopanej w ziemi” (s. 162).

„Mijał już marzec roku 1916. [...] Zieleniała murawa, na brzegach łąk rozkwitły stokrotki, bzy wypuszczały pączki. Pączkowała także młoda osika przywiązana do sztachet płotu” (s. 162).

„Brzęczały pszczoły, czasem piszczała pompa. Kury grzebały w piasku, a krety wygrzebywały ziemię, tworząc bąble w ogródkach. Liście młodej osiki zasadzonej przez ojca szeleściły przyjemnie” (s. 165).

„Ja akurat zbierałam pieluszki z płotu [...]” (s. 165).

„Zabawiając maluchy, dwie najmniejsze wsadziłam do wózka i objeżdżałam budynek naokoło. Dwie starsze, trzymając się wózka, dreptały za mną. Przez okna sąsiadów słychać było geganie Hermana i odcinanie się Marty, jakby klóciła się z ojcem” (s. 180).

„Drewniane schody na strych prowadziły ze dworu od strony **naszego** podwórka” (s. 12).

„W **naszej** zagrodzie zazieleniła się trawa, a pod drewnianymi, strychowymi schodami spał sobie jeź. [...] A Ida siedziała na strychowych schodach i wygrzewała na słońcu swoje krzywe palce. Tam też obok niej bawiły się moje małe siostrzyczki” (s. 176).

„Rozgoryczona wstrzymywałam się, by w plebance nie wybuchnąć płaczem [...]. Wypłakałam się dopiero w domu na strychu” (s. 187). (Z powodu nieotrzymania komunistycznego obrazka).

Ważnym miejscem dla sąsiadujących rodzin Trzebiatowskich i Heringów są ławy przed domem, na których wspólnie wieczorami po trudach dnia odpoczywają, gawędząc lub słuchając śpiewu ptaków. Te codzienne wieczorne spotkania przerodzą się z czasem w swoisty rytuał ich wspólnego życia.

„Słuchaliśmy ich śpiewu po zachodzie słońca zwłaszcza, kiedy świecił księżyc. Między tym śpiewaniem darły się sowy. W takie ciepłe wieczory odpoczywaliśmy z sąsiadami przed domem na ławach” (s. 6).

Szczególną rolę pełni także ławka pod krzakiem czarnego bzu. W upalne dni w jego cieniu chronią się przed słonecznym żarem mieszkańcy domu. Symbolicznego znaczenia nabiera to miejsce w chwilach, kiedy ojciec Anusi trapiiony problemami lub rozważający trudne sprawy, siada na ławie pod bzem i czeka na chwilę, by móc podzielić się nimi z żoną.

W opisie topograficznym danego terenu niezwykle ważną rolę odgrywają szlaki komunikacyjne, tzw. sieci dróg. Opisując wcześniej przestrzeń wokół domu, mówiliśmy o szlaku komunikacyjnym w skali mikro, którym w rzeczywistości były wydeptane na podwórku ścieżki. Nimi przemieszczali się mieszkańcy domu, idąc do chlebowego pieca, kopca, pompy czy gradełka sosen w polu. Zamiar dojścia do danego obiektu związany był z wyborem odpowiedniej dróżki do niego prowadzącej. Na podobnej zasadzie (umożliwienie dotarcia do określonego celu) funkcjonują szlaki komunikacyjne.

Takim szlakiem była droga biegnąca obok domu Anusi Trzebiatowskiej, łącząca Przymuszewo i inne wsie z pobliskim Leśnem, miejscowością, która dziewczynce

kojarzyła się z niedzielnymi, pieszymi wędrówkami do kościoła, a w późniejszych latach nauką religii. Mała Anusia pamięta, że często z ciekawością obserwowała wszystkich zbliżających się do obejścia domu krewnych, znajomych, pielgrzymów czy żebraków, rada przysłuchać się nowinom, przyniesionym z odległego świata. Z wielu kierunków, różnymi drogami docierały do mieszkańców małego Przymuszewa okoliczne plotki, informacje o chorobach lub śmierci znajomych lub wiadomości bardzo ważne, dotyczące losu ich ojczystej ziemi. Czy nie aż z tamtego czasu pochodzi wiele wydarzeń, sytuacji, dialogów, anegdot napisanych w prozie beletrystycznej pisarki?

„Prędko uderzyła zima – mróz sięgał dwudziestu stopni. Na drodze w lesie pod Kruszynem znaleziono zmarzłego żebraka i trudno było stwierdzić; kto on zacz i skąd” (s. 207).

„W pewnym momencie na drodze od strony Leśna zobaczyłam idącego ku nam, skulonego od wichru i do nitki przemoczonego człowieka. Poznałam w nim kolegę Emila z Gdańska, który przywiózł swego czasu owe muszle” (s. 225).

Nowin o zbliżającej się wolności ojczyzny słuchali mieszkańcy Przymuszewa z ust Pielgrzyma z Brus.

„Wtedy drogą do nas zbliżała się grupka ludzi, na czele której kroczył niezwykle człowiek. Około sześćdziesięcioletni, niewysoki, ale krępy, bosi mężczyzna, z włosami długimi jak u patriarchy, z siwą brodą, w starym kapeluszu o spiczastym dachu. [...] Był to pielgrzym z Brus” (s. 166).

Ile w tym materialnej prawdy, a ile uzupełnionej przez wyobraźnię dziecka – którym jest przysła pisarka?

Piaszczysta droga była wyśmienitym miejscem do zabaw małej Ani.

„Byłam brudna. Na drodze w kurzu przesypywałam piasek z puszek do puszek” (s. 50 i 51).

*„[...] strugałam czólenka z kory sosnowej. Już zbliżałam się do kałuży na drodze, by je wodować, kiedy do **naszego** domu wszedł Wera”* (s. 86).

„Następny dzień znowu był bezchmurny. [...] I choć chudy piasek na drodze wirował już od paru dni – co oznaczało pluchę – niebo było wciąż bezchmurne” (s. 132).

Była także droga miejscem, gdzie ojciec Ani wyjaśniał chłopcom, dlaczego nie można niszczyć bocianich gniazd. Zdarzeniu temu można przypisać pewną symbolikę: człowiek powinien żyć w zgodzie z naturą i być otwartym na naukę innych, którzy wskazują właściwą drogę.

Za każdym też razem ta piaszczysta droga jest początkiem pieszych wędrówek Anusi i za każdym razem wiedzie ją z powrotem do rodzinnego domu. Po raz pierwszy na niej właśnie mała Ania doświadczy bolesnego rozstania, żegnając na zawsze miłą i dobrą baronową von Recke.

„Mama szybko ustawiła nas, dzieci na drodze przed domem z wiankami w rękach” (s. 112).

„Przyglądałam się, jak naładowane już wozy wyruszały z nadleśnictwa do stacji. Razem z braćmi biegłam za wozami, lecz przed lasem pod górę wozy ugrzeźły w piasku. [...] Przeraziłam się i uciekłam na przelaj przez kartoflisko w stronę domu, cicho popłakując. Mama [...] nakazała nazbierać mi jak najwięcej bławatków. Rwałałam je w życie, daleko od tamtej drogi, ale w uszach wciąż słyszałam stęk koni i świst batów” (s. 112).

Dziecięca wrażliwość sprawia, że mała Anusia intensywniej odbiera bodźce z otaczającej ją wokół przestrzeni – świata przyrody. Łąki, piaszczyste pola i lasy są przestrzeniami, które najsilniej pokochała. Drzewa, ptaki, zwierzęta to świat, z którym prowadzi swój dialog. W otoczeniu natury rozwija się i utrwała nowo nabyte doświadczenia. Silne związki emocjonalne łączące małą dziewczynkę z miejscami jej codziennych zabaw: łączką, sosnowym gradełkiem, młodymi brzoźkami, mokrym rowem, wzgórzem z krzaczastą sosną sprawia, że zachowa w pamięci ich niezmienny obraz przez wiele, wiele lat.

Koszyczek z bukicikiem niezapominajek, gałązki z krzaczastej sosny i kłosa zbóż leżące na biurku pisarki sprawia, że bieg lat nie zatrze silnych wrażeń z dzieciństwa, a pamięć przywoła obrazy miejsc ukochanych... Już niejednokrotnie należało przypuścić, że te wspomnienia zostały w pamięci ich autorki – bo była pisarką, można powiedzieć: *litterata nata*, a jeśli nie byłyby to wspomnienia, mamy do czynienia z wykorzystaniem wyobraźni, nadanie jej wymiaru **słowa**. Tak czy inaczej autorka ze znaków przestrzeni dzieciństwa zbudowała ikonę swej *tateczne*. Te elementy – formy, barwy, dźwięków, sytuacji budujących w ostateczności *tateczną* stawiają świadectwo nie tylko tego, co było, ale przekształcają się w świadectwo przestrzeni i czasu, które już przeminęły i przetrwały tylko dzięki literackim zabiegom pisarskiej magii budującej i utrwalającej świat. Zatrzymajmy się przynajmniej przy niektórych z nich. Zwróćmy uwagę na magiczne, czyli literackie formy zatrzymywania tego świata, który jest sumą jego znaków.

1. Brzozy

„Przepenetrowałam **brzozy** i obeszłam staw naokoło” (s. 35).

„Ze stawu dochodził rechot żab, a w **brzozach** odpoczywała garstka ludzi wracających z niesporów do Skoszewa” (s. 89).

„Przyszła jesień i nastały szare, deszczowe dni. Z okna przyglądałam się, jak wiatr kołysał zwisającymi różgami **brzoź**, które smutnie szumiały i gubiły resztki złotych liści” (s. 93).

„Późna jesień wciąż była łagodna. Zabawiałam maluchy w **brzozach** [...]”.
Bałam się matki, Janek również, bo pilnie zabawiał dziewczątka w **brzozach**, a ja weszłam do Heringów z zamiarem ogrzania się przy piecu” (s. 140).

„W końcu kwietnia nadeszła Wielkanoc. Pączkowały wiśnie, jabłonie, **brzozy**. Ale w brzozach wałęsały się smętnie bezdomne koty. Nie było już słowicznych gniazd

pod jałowcami i większa część ptaków wyniosła się do lasu. Wieczorami tylko z daleka odzywał się pojedynczy słowik” (s. 148).

„A czas mijał szybko i nadeszła kolejna jesień. [...] Wśród **brzoź**, z których sypały się żółte liście, zabawiałam maluchy i jednocześnie zgrabiałam na kupki liście” (s. 184).

„Przyszły dla mnie także wesołe dni. W zielonych już **brzożach** przez kilka dni przygotowywałam widowisko. Ponieważ Marta z westchnieniami opowiadała nam o kinie i cyrku, jakie oglądała w Gdańsku, przyszło mi na myśl, by w jedną z niedziel przygotować podobny spektakl z małymi siostrzyczkami” (s. 196).

2. Staw

„Na zamrożonym **stawie** Klara biegła na łyżwach, a starszy brat Janek, [...] siedział w domu, bo strzykało go w uszach” (s. 24).

„Przepenetrowałam brzozy i obeszłam **staw** naokoło. Wśród nagich drzew zielone świerki stały prosto, ale stara wierzba była bardziej pochylona nad wodą” (s. 35 i 36).

„Była susza i łódka, którą Janek otrzymał w podarku od baronów, stała na mieliźnie. Ręką grzebałam w mule, który wyrzuciłam na murawę. Wtedy zauważyłam, że w mule tym szarpały się małe karasie” (s. 64).

„Ciocia przechodziła przez podwórko i [...], po chwili przyniosła mi korę sosnową i knyp. Wystrugałam czółno i już wolno mi było iść do **stawu**” (s. 68).

„Ze **stawu** dochodził rechot żab [...]

„Gęsi mu się rozbiegły szeroko w polu i Hering niesamowicie klął. Pobiegłam do niego i z wielkim trudem zapędziliśmy je do **stawu**” (s. 117).

„Przyszło lato, parne i ciepłe. Brudny **staw**, gdzie kapały się białe kaczki, pokryty był seledynową rzęsą. Było bezwietrznie. Nad olchami strumyka, który wiódł od brunatnego błotka aż do drugiego **stawu** na **naszej** łące, wysoko pod niebem, chmarami bujały nadleśniczych gołębie” (s. 165).

3. Stara wierzba

„Taką bańkę dla sowy przymocowano do bardzo **starej, spróchniałej już, z otworem w pniu wierzby**, która stała tuż przy stawie. Tam, samotnie siedząc, wystarczyło mi podnieść głowę, by zobaczyć, jak złote karasie wyskakują z wody i znikają” (s. 6).

„Wśród nagich drzew zielone świerki stały prosto, ale **stara wierzba** była bardziej pochylona nad wodą” (s. 35 i 36).

„Ja chciałam iść do błotka, gdzie stała **stara wierzba** z otworem w pniu” (s. 44).

„Pobiegłam do **starej wierzby** nad stawem. Otwór w pniu był jeszcze głębszy i bardziej spróchniały niż zeszłej wiosny. [...] Wygramoliłam się z dziupli i z ciekawością przyglądałam się bańce zawieszanej na **spróchniałej wierzbie**. Opodal stali chłopci, którzy kopali doły dla dwóch nowych drzewek. Stał baron przy tym,

kiedy po obu stronach **starej wierzby** zasadzono klon i kasztan, które tam stoją do dziś” (s. 62).

4. Dzika grusza

„Stara, **dzika grusza**, która obok stodoły pięła się w górę chyba od niepamiętnych czasów, gubiła nie tylko owoce, ale i liście. Przed progiem domu stali rodzice z Heringiem” (s. 139).

5. Ogródek

„Heringowa nie odrzekła słowa, a wzięła hak i poszła do ogródka. Stałam koło płotu z pustym wózkiem i przyglądałam się, jak ona z piasku zbierała kartofle i wrzucała do kosza” (s. 137).

6. Kompost

„Tam go żódna kula nie sągnie – mówiła Marta jednego dnia, uśmiechając się do mamy i pomogła jej podnieść balię z bielizną.

– No cięj le tak je, tój je dobrze – odrzekła mama, wylewając razem z nią resztę mydlin na **kompost**” (s. 178).

7. Kopiec

„O zmroku Ciocia nosiła brukiew dla krów, a ja chodziłam za nią. Kiedy wracałyśmy od **kopca** do szalasu, pośliznęłam się na umarłym śniegu i zdarłam sobie kolano do krwi” (s. 12).

8. Łączka

„Nie bawiłam się z innymi dziećmi z dalszego sąsiedztwa, jak to czyniło starsze rodzeństwo. Ta kwitnąca **łączka** z mokrym stawem, w którym rokrocznie kwitły niezapominajki, oraz ten staw ze starymi świerkami jak i te brzozy pełne śpiewających ptaków to był mój niezapomniany dziecięcy świat” (s. 6).

„Na **łące** posadził mnie na miedzy i przykazał: – Tu mnie sedz kamieniem, a sę nie rusz! [...] **Łączka** była pełna kwiatów i pszczoł” (s. 45).

„A ja pobiegłam na **łąkę** do rowu, gdzie rokrocznie kwitły niezapominajki, i przyniosłam kilka pączków dla nas i Idy” (s. 96).

9. Rów

„W **rowach** od razu stopniały resztki śniegu, a w brzożach pachniało stęchlizną zeszłorocznych zgniłych liści” (s. 35 i 36).

„Zabawiałam maluchy w brzożach, a braciom rozkazywała mama zgrabić brzożowe liście na ściółkę. Ale Janek najpierw w **rowie** wykopał głęboką jamę, ze stawu nanosił do niej wody i przysypał suchymi liśćmi, aby nie była widoczna. Potem zaprosił mnie do zabawy i wyznaczył, gdzie kto miał skoczyć do **rowu**. Nie

wiedząc o zasadzce, wskoczyłam w dół z wodą do samego pasa. Krzyknęłam i jak nieprzytomna biegłam w stronę pieca chlebowego, który po wypieku chleba był jeszcze ciepły. Wlazłam do niego, by się ogrzać i wyschnąć. Tam jednak suszyły się grzyby, które przyłgnęły do moich sukien” (s. 140).

10. Błotko

„Ja chciałam iść do **blotka**, gdzie stała stara wierzbą z otworem w pniu” (s. 44).

„Nad olchami strumyka, który wiódł od **brunatnego błotka** aż do drugiego stawu na **naszej** łące, wysoko pod niebem, chmarami bujały nadleśniczych gołębie” (s. 165).

11. Sosna (kamieniste wzniesienie z samotną sosną)

„Ale pozwoliła mi pójść na **nasze kamieniste wzniesienie** pomiędzy drogą do Leśna a glinianym wielkim dołem, z **samotnie stojącą, nisko rozgałęzioną, krzaczastą sosną** i z jej wysokości widziałam wieś Lendy, Trzebuń oraz daleki, siny las dziemiański. Czasem drogą od strony Leśna szedł jakiś wędrowiec lub domokrzążca, a najczęściej żebrak. Wracały także dzieci ze szkoły do Wysokiej” (s. 63).

„Z dziećmi kolejarza bawiłam się bez zapalu. Chytrze oddaliłam się i schowałam w głębokim dole **naszej** gliniówki, w **pobliżu krzaczastej sosny**, gdzie bawiłam się sama” (s. 84).

„Podpatrywałam go kiedy siedziałam na owej **krzaczastej sośnie**, stojącej na wzgórzu w pobliżu leśnińskiej drogi” (s. 84).

„Przyszła jesień i nastaly szare, deszczowe dni. [...] Poszłam zajrzeć w pole do moich lalek, które leżały w dziupli **naszej krzaczastej sosny**” (s. 93).

12. Gradelko sosen (chojenka w polu, lasek)

„Balam się wrócić do domu i skierowałam się do **naszego** chlebowego pieca, by stamtąd iść miedzą na najwyższą górę, gdzie na **naszym** polu rosło **gradelko młodych sosen**” (s. 37).

„Ptaki też dawno zamilkły i ja, częściej niż zwykle, uciekałam do **naszej chojenki w polu**, by z wysokiej góry przyglądać się »dalekiemu światu«. Rada słuchałam szumu lasku i bawiłam się kamieniami, z których budowałam piramidy” (s. 53).

„Potem wyszłam do **naszego lasku w polu**. Głośniejszy niż zwykle jego szum oraz śpiew świerszczy w życie prorokował deszcz” (s. 68).

„Po odejściu żołnierza każdy nabral otuchy i zabrał się do pracy. Parę dni później poszłam z maluchami do **gradelka lasku w naszym** polu. W gajku jeszcze rosły zielonki. Wybierałam je do fartucha i skierowałam się z dziewczynkami przez kartoflisko z powrotem do domu” (s. 139).

„A w **lasku**, który szumiał przyjemnie, śpiewały ptaki. Z dalszego lasu wołała kukułka, a mnie było smutno, że ciocia nic nie słyszy” (s. 150).

„Przygnębiona poszłam więc do **naszego gradelka w polu**, już nie po to, aby posłuchać szumu lasu, lecz by w mojej udreće w skrytości się pomodlić. Stałam na wzgórzu modląc się i rozglądałam się wokoło. Drzewa nad drogą do Windorpia wyrosły i **nasz** lasek wyrósł, i ja wyrosłam. Pies, który był ze mną, patrzył na mnie, jakby chciał wiedzieć, o czym myślę. Jego czarna sierść wokoło pyska już siwiała. Patrzyłam na opustoszałe nadleśnictwo i szkołę, którą już wczoraj opuścił nauczyciel Wenclaf, bo się wyprowadził, na dalsze pustkowia: pani Kryzel, Glasów i Wenclafów. Krzaczasta sosna na **naszym** ugorze przy drodze do Leśna także się rozrosła” (s. 212).

13. Pola

„Nadeszła jesień. Odleciały jaskółki i inne ptaki. W zagrodzie ćwierkały tylko wróble. Na pustych **polach** rozlegał się krzyk gęsi, krakały wrony” (s. 55).

„– A jô sę tu w tich pióskach tak dalek todróm, a tẽ gôdosz: »Obińdze sę« [...] – Tak powiedziała Agata i gniewnie odeszła **w pole**, w stronę **naszych** grządek z warzywem” (s. 67).

„Od razu pobiegłam z nim do cioci, która była **w polu**. Poniżej gradelka **naszego** lasu, nad samą łąką, pełta grządki warzywne i dałam go jej” (s. 150).

„Na drugi dzień mama poprosiła ojca, by zamówił konie u Lendowskich na podorywki wiosenne. Sama zaś z Jankiem poszła **w pole** otworzyć kopce z kartoflami” (s. 211).

„Jesień była słotna i zimna. Dzikie gęsi już dawno z krzykiem odleciały na południe, a **u nas** w ziemi czekało jeszcze dużo kartofli do wybrania oraz brukiew, marchew i kapusta” (s. 230).

14. Duży las (daleki las w kierunku Parzyna)

„[...] świeciło słońce i skusiło mnie, że poszłam do **dużego lasu** drogą w stronę Parzyna. Po obu stronach drogi rosły niskie, srebrne świerki. A **las** był pełen ptaków i wiewiórek. Były też mrówcze kopce, którym się przyglądałam” (s. 68).

„Na drugi dzień wymknęłam się z koszykiem w **daleki las** po maliny, których krzaki wypatrywałam sobie jeszcze wiosną. Przyniosłam ich mnóstwo” (s. 109 i 110).

15. Łąki wśród lasów

„Po paru minutach wyszłam na rozległe **łąki otoczone lasem**. Nie było tu żywej duszy, a taka cisza, że aż dzwoniło w uszach. To mnie najbardziej cieszyło. Usiadłam więc na leśnej **łące** pełnej kwitnącej białej koniczynki i leśnych wonnych kwiatów” (s. 68).

„A w niedzielę Marta poszła ze mną do lasu w stronę Parzyna, z czego byłam bardzo zadowolona, bo znowu zobaczyłam **zielone łąki w lesie**. Nazywano je Smórzewë” (s. 71).

To przede wszystkim natura – kolebka przeczucia, odczuwania, przeżywania świata przez wiejskie dziecko. Ale też pierwsze źródło wyobraźni i próby wykorzystania natury do kultury.

Niejednokrotnie czytamy, że Anusia uciekała od rówieśników i ich zabaw do natury, ale nie tylko po to, aby się nią cieszyć w samotności, także dlatego, by tam kreować własne, oryginalne zabawy. Nie trzeba dodawać, że oznacza to, iż żyje ona już w nowej przestrzeni – nie wyłącznie wyobraźni, ale twórczości, która tam i wówczas już zaczęła. Tej przestrzeni nie możemy zignorować, pisząc o *Dzieciństwie* Anny Łajming.

Wspomnienia Anusi przywołują jeszcze inne obrazy miejsc, z którymi związana była uczuciowo. Szczególnie miło i niemiło wspomina szkołę, lekcje rysunków i nauczycieli. W przestrzeń dzieciństwa małej Kaszubki wkracza świat z zewnątrz. Obcy i wrogci. Można by powiedzieć, że nagle otrzymujemy dwa światy, dwie przestrzenie: *ammoneus* i *terriblis*.

Z czasem poza domem rodzinnym i jego najbliższym otoczeniem pojawiają się dalsze obiekty, które zapadają w pamięć dziecka. Jest więc **nadleśnictwo**.

„*Przed **palacem nadleśnictwa** ojciec postawił mnie na trawniku, gdzie najchętniej bawiłam się sama. Wiedziałam, że ojciec krząta się w domu nadleśnego – zatrudniony był jako pierwszy lokaj barona von der Recke – a idąc na obiad, znowu zabierze mnie do domu. [...] W pewnej chwili ktoś zawołał do mnie cieniutkim głosikiem. Była to niedawno poślubiona baronowa [...] Kiwała mi ręką i śmiała się. [...] na powitanie kilkakrotnie potarła swój nos o mój. Uśmiechnięta, długo patrzyła mi w oczy. [...] Baronowa prowadziła mnie za rękę i opowiadała o ptakach*” (s. 4 i 5).

„*Na słomianym dachu stodoły nadleśnictwa pojawił się bocian i porządkował swoje gniazdo. [...] obejrzałam stodołę od strony północnej a przez stare, zgniłe krzaki dostałam się do drewnianego, omszałego płotu; przez jego sztachety ujrzałam drugiego bociana*” (s. 35 i 36).

„*Przysiadłam na brzegu gaju i słuchałam szumu drzew, który zawsze mnie uspokajał. Przed sobą widziałam całe Przymuszewo jak na dłoni: **nadleśnictwo schowane w dużych świerkach**; widoczna była tylko stodoła, z gniazdem na dachu, która stała nad drogą, a zaraz obok niej nowa, czerwona szkoła i opodal Golińskich osada*” (s. 38).

„*Oboje obeszlśmy **naokoło pałac**, skryty w starych, wysokich świerkach, przypominając sobie, jak to kiedyś w nagich krzakach jaśminu szukaliśmy jaj wielkanocnych schowanych przez baronową. Pałac, dawna siedziba właściciela Przymuszewa, von Wittersheima, był bardzo stary, zbudowany w kształcie krzyża, już prawie walący się*” (s. 220).

Świat małej Ani poszerza się coraz bardziej, od rodzinnego domu, przez zagrodę, najbliższe okolice – do miejscowości znajdujących się w pobliżu, a potem – coraz dalej. Poznawanie nowych przestrzeni nierozzerwalnie wiąże się z kolejnymi

etapami w życiu dziewczynki, która wraz z dorastaniem i dojrzewaniem zyskuje siły oraz chęci do dalszej drogi ku poznawaniu rodzinnych kaszubskich stron.

W literackich wspomnieniach Anna Łajming przywołuje zapamiętane podczas przechadzek i wędrowek krajobrazy, wygląd poszczególnych wsi i ich położenie oraz miejsca szczególne (miejsca pamiętne) w południowej części Kaszub. Kreślona w opisach przestrzeni z bezimiennej, a raczej nazywanej pojęciami czy to rodziny, czy to rówieśników, czy to wreszcie samej Anusi, poszerza się o **przestrzeń geograficzną**. W całości pokrywa się ona z realnie istniejącą, a wskazane przez autorkę miejsca i nazwy geograficzne istnieją rzeczywiście.

Warto jednak pamiętać, że przywołane we wspomnieniach przez pisarkę obrazy miejsc, mimo występowania w ich opisie licznych konkretów, uległy transformacji. Anna Łajming, pisarka obdarzona subtelną wrażliwością i uczuciowością w sposób sobie właściwy kreowała rodzinny świat, przydając mu niekiedy barw tęczy. Wszak jest to *tateżna* – kraj lat dziecińczych widziany nadto (po latach) oczami pisarki. Lepiej będzie powiedzieć: kreślony jej piórem.

Ponieważ tej pierwszej przestrzeni zostało tu poświęcone wiele miejsca, tej drugiej która bezpośrednio wyrasta (także z latami nastolatki) z pierwszej, w tym miejscu niech wystarczą tylko nazwy, które są nazwami już geograficznymi. Pierwszymi w świadomości dziecka. Te nazwy jak drogi do nich od centrum życia, od domu w Przymuszewie podobnie do fal na wodzie powstałych po wrzuceniu kamienia rozchodzą się we wszystkich kierunkach. Od Przymuszewa rozchodzą się drogi do okolicznych miejscowości. Najbliższą z nich są oddalone o dwa kilometry Lendy.

Anusia, wdrapując się na samotną, nisko rozgałęzioną sosnę, która rosła na kamienistym wzniesieniu pomiędzy drogą do Leśna a gliniastym wielkim dołem, widziała najbliższe okolice: w dali za łąkami dwa pustkowia Wenclafa i Glasy, pod samym lasem pustkowie pani Kryzel, wieś Lendy, Trzebuń, a najdalej sięgając wzrokiem, siny las dziemiański. Potem dopiero było pustkowie, na którym mieszkał Leterski. Jest w tym obrazie coś z symbolu dziecka, które samo wspina się na rozgałęzione drzewo, aby zobaczyć najbliższy świat, za którym jest dopiero świat dalszy aż do nieskończoności granic, doświadczeń życiowych jej całego świata.

Ale w tym fragmencie jej wspomnień pojawia się również znak świata jej przyszłej literatury. Co bowiem zapamiętała po tylu latach?

„Mieliśmy sadzić kartofle i mama posłała mnie na pustkowie do Leterskiego, aby przyjechał zaorać ziemię pod kartofle. [...] ale tam była cisza. Na sztachetach porozwieszane były jakieś szmaty oraz dnem do góry wisiał nocnik. Chlewy stały otwarte i puste. Myślałam, że pewnie wszyscy są w polu. Weszłam jednak do sieni i przystanąłam na moment. Wtedy za drzwiami usłyszałam przyciszony płacz. Potem jakby komuś upadł jakiś przedmiot na podłogę i ten ktoś zamruczał. Zastukałam w drzwi i weszłam. Na skrzyni siedziała zapłakana gospodyni domu. Jej mąż

pod stołem szukał noża, co mu upadł. Katolickie pozdrowienie wypowiedziałam nieśmiało i cicho. Gospodarze jakby ogluchli. [...] Leterski popatrzał na mnie, jakby obudził się ze snu, i dopiero po chwili odrzekł schrypniętym głosem: – Powiedz mamie, że nasz Paweł pódł na wojnie. Ale orać jô jutro przëjđę. Nazajutrz Leterski orał pole, a mama z ciocią za pługiem sadziły kartofle” (s. 176-177).

Przestrzeń doświadczeń otrzymuje nową barwę. Autorka przekracza w tym miejscu granicę szczęśliwego dzieciństwa, wkracza w świat, który już odtąd miał jej towarzyszyć do końca doświadczeń życia i twórczości.